

ви не вживете особливих заходів. Братії мало, життя сонне і тихе. Ігумени подавлені господарськими клопотами, і ніхто в монастирі не цікавиться тим, що так приваблює археолога і туриста. Самітно шумлять своїми широкими вітами клени й дуби в «Скитку», і стає зрозумілим чому саме цей затишний закуток вибрав Дмитро Ростовський, щоб у повній самоті й спокою складати свій грандіозний твір, який придбав йому таку широку славу по всій Україні й Московщині» [19].

Доки існувала Українська держава гетьмана П. Скоропадського та Українська Народна Республіка, тихому монастирському життю, так чудово описаному Д.І. Дорошенком, здавалось, ніщо не загрожувало. Однак, прихід до влади більшовиків з їх ідеологією войовничого атеїзму поклав край монастирській ідилії. У 1921 р. монахів потіснили, поселивши сюди інвалідів із притулку у с. Уланове, а через два роки монастир взагалі закрили.

Посилання

1. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К., 1997. – С. 108.
2. Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 г. – СПб., 1866. // За: Мірошниченко О.М. Маловідоме джерело з історії Глухівщини XIX ст. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип.3. – К. – Глухів, 2010. – С. 207.
3. Денисов Л.И. Православные монастыри Российской империи. – М., 1908. – С. 906.
4. ДАСО (Державний архів Сумської області), ф. 626, оп.1, спр.10, арк.3 зв.-14.
5. Черниговские епархиальные известия – 1864. – № 16. – С. 181; 1865. – № 10. – С. 113.
6. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. III. Мужские монастыри. – Чернигов, 1873. – С. 217-218.
7. Иоанн (Маслов), схиархимандрит. Глинская пустынь. История обители и ее духовно-просветительная деятельность в XVI – XX веках. – М., 1994. – С. 36, 137, 171, 186-188, 201, 237-241, 251-281, 307, 316, 339, 353-354.
8. Царенок А.В. Варлаам Денисов – архієпископ Чернігівський. // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Чернігів, 2006. – Вип.7. – С. 119-121.
9. ДАСО, ф. 626, оп.1, спр. 10, арк. 1 зв.-3.
10. Шликевич А.П. Материалы для оценки земельных угодий. Т.ХІ. Глуховский уезд. – Чернигов, 1884. – С. 92, 114, 147 (Приложение).
11. ДАСО, ф. 626, оп.1, спр.6, арк. 4-34 зв.
12. Полієнко Г. Монастирі як осередки благодійності Православної Церкви в Чернігівській єпархії (друга половина XIX – поч. XX ст.) // Сіверянський літопис – 2007. – № 3. – С. 17-23.
13. Тарасенко О. Археографічна діяльність архієпископа Філарета Гумілевського в Україні // Київська старовина. – 2003, – № 5. – С. 160.
14. Ситий І.М., Белашов В.І. «Памятная книга» Глухівського Петропавлівського монастиря // Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 6. – Суми, 2010. – С. 134-168.
15. Войтенко В.А. Воспоминания (автобиография) // Путивльський краєзнавчий збірник, 2005. – Вип. 2. – С. 144.
16. Список ярмарок Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – № 6. – С. 22-23.
17. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России. Т. 25. Черниговская губерния. – СПб., 1865. – С. 391.
18. Амвросий (Орнатский). История Российской иерархии. Ч.3. – М., 1811. – С. 696-697.
19. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия. – СПб., 1903. – С. 334-335.
20. Дорошенко Д.І. Тихий закуток // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 154-157.

Тупик С.В. Материалы к истории Глуховского Петропавловского монастыря в XIX – в начале XX в.

Статья посвящена малоисследованному периоду истории Глуховского Петропавловского монастыря (XIX – начало XX вв). Дается характеристика ситуации, в которой оказался монастырь после секуляризации монастырского имущества, раскрывается хозяйственная, благотворительная и культурно-просветительная деятельность обители.

Ключевые слова: монастырь, секуляризация, архимандрит, игумен.

Тупык S.V. Data about histories of Hlukhiv Petropavlovsky monastery

This article tells about a little-known period of the histories of Hlukhov Petropavlovsky monastery (XIX - begin XX ages). This article contains the feature of situations after withdrawal of its lands in property state, economic, charitable, cultural, enlightenment activity of the monastery.

Key words: monastery, withdrawal, archimandrite, ihumen.
30.03.2011 p.

УДК 94(477.908): 658.2:622.221/222 «17/19»

О.В. Кужельна

РОЛЬ І МІСЦЕ ШОСТЕНСЬКОГО ПОРОХОВОГО ЗАВОДУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПОРОХОМ ПІД ЧАС ВІЙН КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

В статті йде мова про роль і місце Шостенського порохового заводу в забезпеченні російської армії порохом під час війн кінця XVIII – початку XX ст. (Вітчизняна війна 1812 року, Кримська війна 1853-1856 років та інші).

Ключові слова: порох, селітра, Шостенський пороховий завод, російська армія, воєнні кампанії, Вітчизняна війна 1812 року, Кримська війна (1853-1856), Перша світова війна.

Наприкінці XIX ст. енциклопедія Ф. Брокгауза і І. Ефрона визначала термін «пороховые заводы» як «технические артиллерийские заведения, где производится выделка пороха, как для надобности военного ведомства, так и для продажи (охотничий порох) в частные руки; кроме пороха приготавлиются и др. взрывчатые вещества», і у переліку існуючих у Росії заводів відповідної спеціалізації зазначала «Михайловский – Шостенский завод Черниговской губ., Глуховского уезда» [1, 580]. Його специфіка полягала в тому, що тут були поєднані два виробництва – літрування селітри та виробництво пороху. [2, 362].

У статті основний акцент буде зроблено на виробництві пороху «для надобности военного ведомства» (тобто для воєнних потреб) на Шостенському пороховому заводі і його місця в загальному виробництві пороху на казенних порохових заводах.

Фундаментальною працею щодо висвітлення історії заснування та роботи Шостенського порохового заводу є книга «Столетие Шостенского порохового завода (1771 – 1871)», що вийшла в Санкт-Петербурзі в 1871 році [4]. В цьому виданні відслідковуються різноманітні питання діяльності заводу: опис процесу та обсяги виробництва, ціни на виготовлену продукцію, розвиток та модернізація виробництва, умови та оплата праці робітників заводу тощо. Наприкінці XIX ст. були видані книги, присвячені історії інших казенних порохових заводів: Казанського (до 100-річчя заводу) [13] та Охтенського [14; 15]. Інших видань подібного формату щодо означеної проблеми автору статі невідомо. Вірогідно, головною причиною стала специфіка виробництва, адже вона не підлягала широкому розголошенню. Так, зокрема, робота В.С. Михайлова, присвячена історії воєнної промисловості [6], мала позначку «таємно», що робило її недоступною для широкого кола читачів.

Заслуговує на увагу книга «Завод и его люди – страницы истории. Шосткинское производственное объединение «Десна» – 220 лет [8]. Останнім часом вийшло кілька робіт, присвячених різним аспектам історії Шостенського порохового заводу, написаних місцевими краєзнавцями та науковими співробітниками Шосткинського державного краєзнавчого музею. Це статті М.Г. Кокшайкіна [16, 81-91], Т.М. Крупені [16, 92-100; 16, 100-108], книги О.І. Плодистої [11; 12] тощо. Про роботу та обсяги виробництва пороху на заводі у часи Вітчизняної війни 1812 року знаходимо у книзі В. Бескровного [5], в роки російсько-японської та Першої світової війн – виданнях В.С. Михайлова [6] та Е. Барсукова [9]. На підставі аналізу зазначених інших видань автор ставить на меті висвітлити питання, сформульоване в назві даної статті.

Історія Шостенського порохового заводу починається з 1739 р.¹ Не все спочатку вдавалося, і на деякий час він взагалі припинив свою діяльність. З 1771 р. почалось відновлення його роботи, яке тривало до 1777 р. Завод фінансувався коштом державної скарбниці і обслуговував, головним чином, військові потреби [3, 393]. Перші роки завод не виконував запланованих показників. Бажала залишатись кращою і якість пороху. З роками, завдяки вдосконаленню виробництва, відбувалось

1. Сучасне написання назви пишеться як «Шосткинський», в статті буде застосовуватись існуюча на той час назва заводу – Шостенський пороховий завод. – Прим.автора.

збільшення випуску пороху, особливо під час воєнних дій для забезпечення потреб російської армії. Наприклад, під час Кримської війни (1853-1856) завод працював цілодобово. Планові потужності становили 8 тисяч пудів пороху на рік.

Турецькі і шведські війни застали російську армію зненацька – вона не була повністю забезпечена зброєю. Відчуваючи цю нагальну потребу, царський уряд видав наказ і зобов'язав порохові заводи виготовити до 100 тис. пудів пороху, при цьому на долю Шостенського заводу припадало від 20 до 30 тис. пудів [4, 27]. Щоб досягнути такого обсягу виробництва, на заводі була збільшена кількість працюючих, введені доплати за «усиленную работу». В результаті цих заходів у 1789 р. тут було вироблено 12 тис. пудів пороху, у 1790 р. – до 20 тисяч, в 1791 – навіть 30 тисяч пудів [4, 28]. У 1792 р., по закінченні російсько-турецької війни, темп виробництва увійшов у звичайне русло: нічні роботи при ліхтарях були припинені, а плата робочим за «усиленную работу» зменшена [4, 28].

Початок XIX ст. видався неспокійним. Росія стояла на порозі війни з Турцією, з військами Наполеона. У березні 1804 р. було розроблене спеціальне положення, згідно якого виробництво казенних порохових заводів визначалось в об'ємі 47,5 тисяч пудів, приватних заводів – 9 тисяч пудів на рік [5, 232]. Згідно з цим положенням Шостенський пороховий завод повинен був надавати 12,5 тис. пудів пороху на рік. Для Охтенського заводу ця норма становила 28 тисяч пудів, для Казанського – 7 тис. пудів. Разом із приватними заводами річне виробництво пороху визначалось в 56 500 пудів [5, 232]. З усієї кількості передбачалось 35 тисяч пудів витратити на проведення бойової підготовки, решту (21,5 тис. пудів) – на поповнення бойового запасу [5, 232]. В подальшому накопичений запас пороху став у нагоді під час Вітчизняної війни 1812 року.

Військові компанії 1805 та 1806-1807 років показали, що такі обсяги виробництва пороху у повному обсязі не задовольняли потребу, тому уже в 1807 р. цей показник на порохових заводах було збільшено вдвічі [5, 233].

Влітку 1804 р. Шостенський пороховий завод відвідав граф О.А. Аракчеєв, який на той час очолював Артилерійське управління. Він залишився невдоволеним станом справ на заводі: «Шостенский порох слабее охтенского, /.../ при выделке его допускается упадок больший, чем на других заводах» [4, 33]. Було вжито низку заходів щодо покращення якості пороху, розширення виробництва, збільшення заробітної плати робітникам тощо. До 1808 року заходи по виправленню недоліків на заводі проводилися під безпосереднім контролем Аракчеєва [4, 34].

Таблиця 2

Рік	Обсяги виробництва тис. пудів	Рік	Обсяги виробництва, тис. пудів
1806	20	1816	15
1807	27	1817	20
1808	20	1818	20
1809	10	1819	20
1810	18	1820	20
1811	25	1821	20
1812	24,535	1822	20
1813	25	1823	5
1814	25	1824	4
1815	16	1825	4

На початку XIX ст. лідером по виробництву пороху в Російській імперії був Охтенський пороховий завод. У 1803-1808 рр. його обсяги виробництва становили до 60 тис. пудів. На Казанському заводі в 1805-1806 рр. було вироблено близько 20 тис. пудів пороху, в 1807 р. – 32 тис. пудів. [6]. На Шостенському пороховому заводі в 1806-1808 роках цей показник становив 20-27 тис. пудів [4, 47]. Дані щодо обсягів виробництва пороху на порохових заводах в 1811-1812 рр. [5, 233-234]. наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Найменування порохових заводів	Виробництво пороху (тис. пудів)		
	1811 рік	1812 рік	Всього
Шостенський	25	24,535	49,535
Охтенський	55	41,911	96,911
Казанський	30	19,725	49,725
П р и в а т н і (московські) заводи	5	9	14
Всього:	115	95,171	210,171

Отже, частка Шостенського порохового заводу на той час становила майже чверть (23,56 %) загального обсягу виробництва. Це було обумовлено тим, що під час бойових дій 1812 року під Смоленськом завод став найближчим поставщиком пороху. На обсяги виробництва вплинув і загальний стан промислових підприємств, велика кількість яких була зруйнована Наполеоном. Якщо в 1811 р. в Росії налічувалось 3164 підприємства переробної промисловості, то вже через рік, в 1812 р., їх кількість зменшилась майже на 26, 3% і становила 2332 одиниці [7, 411; 7, 413]. Це негативно вплинуло на постачання сировиною різних підприємств, в тому числі в частині забезпечення порохових заводів селітрою. Натомість Шостенський пороховий завод самостійно виробляв і селітру, і порох.

Наприкінці 1811 р. на складах заводу знаходилось 7372 пуди пороху, в т.ч. гарматного – 5132, мушкетного – 1282, гвинтівочного – 958. В цілому запаси пороху, що зберігалися на порохових заводах, військових базах Москви та в фортецях становили 322876 пудів [5, 233].

За час Вітчизняної війни 1812 року до діючої армії та ополчення Шостенським пороховим заводом було відправлено 24536 пудів пороху [8, 11-12]. Головнокомандувач російської армії М.І. Кутузов підписав спеціальний указ, у якому виніс подяку адміністрації заводу, а майстрам та робочим виділив грошову винагороду в сумі 1300 крб. [8, 12].

Упродовж 1806-1825 рр. простежується значне коливання обсягів виробництва пороху (від 4 до 27 тис. пудів), що обумовлювалось змінами «мирного» і «воєнного» часів (таблиця 2) [4, 47; 4,53; 5,233].

У 1823-1825 рр. урядом були значно зменшені витрати по Шостенському пороховому заводу, внаслідок чого виробництво пороху «пришло в упадок» [4, 53]. Упродовж 1826-1849 рр. тут щороку в середньому вироблялось 18,25 тис. пудів пороху. Винятком стали 1828-1830 роки, коли відбулося збільшення обсягів виробництва в зв'язку з подіями російсько-турецької війни. У 1828 р. на розширення виробництва завод отримав 20 тис. крб. [4, 64]. При цьому збільшились і вимоги до якості продукції.

З 1829 р. для визначення якості пороху почалося проведення відповідних проб. Задовільним вважався порох, при використанні якого середня дальність пострілу становила для гармат 28, для мушкетів – 36, для гвинтівки – 40 сажнів. Результати перевірки проб пороху у 1830 р. на всіх трьох казенних порохових заводах наведені у таблиці 3 [4, 65].

Таблиця 3

	Дальність пострілів під час випробувань (сажень)		
	для гарматного пороху	для мушкетного пороху	для гвинтівочного пороху
Встановлена середня дальність пострілів для визнання якості пороху задовільною	28	36	40
Найменування порохових заводів:			
Шостенський	36	40	41
Казанський	37	39	39,5
Охтенський	39	40	41

У 1826-1827 роках командиром Шостенського порохового заводу був відомий фахівець в галузі артилерії Олександр Дмитрович Засядко. Бойові ракети конструкції О.Д. Засядко вперше були випробувані під час російсько-турецької війни (1828-1829) [8, 12].

Протягом 50-60 років XIX ст. йде модернізація виробництва пороху шляхом застосування кінної тяги та сили води, а події Кримської війни помітно

збільшують його обсяги. На Шостенському пороховому заводі у 1853 р. було виготовлено 23,5 тис. пудів, в 1854 р. – 40,9 тисяч пудів, в 1855 р. – 134,3 тис. пудів пороху [8, 13]. Під час найзапекліших боїв за оборону Севастополя в 1855 р. цей показник складав 43 % від загального обсягу пороху, виробленого на всіх порохових заводах Росії [8, 13]. Роботи не припинялись ні вдень, ні вночі, ні в святкові дні. Зазвичай, виробничий процес тривав з 1 квітня по 1 листопада [2, 363], а у 1855 р. він проходив і в зимовий час. Завдяки цим неймовірним зусиллям виробництво пороху на заводі в 1855 р. збільшилось майже в 3,5 рази у порівнянні з 1854 р. і в 6 разів в порівнянні з 1812 р. [8, 13].

По закінченні Кримської кампанії обсяги виробництва Шостенського порохового заводу поступово скорочуються. Якщо в 1856 р. і 1857 р. вироблялося по 52,5 тис. пудів, то в 1858 р. цей показник становив уже 19,96 тис. пудів, у 1859 – 10,039 тис. пудів, в 1860 р. – лише 8,23 тис. пудів [4, 105]. Одночасно із зменшенням обсягів виробництва збільшувалась кількість нереалізованої продукції. Так у 1860 р. на заводських складах зберігалось 42,391 тис. пудів готового пороху [2, 363].

З метою ознайомлення зі станом справ і проведення модернізації виробництва, завод у вересні 1856 р. відвідав брат царя Олександра II – генерал-фельдцейхмейстер князь Михайло Миколайович. На честь цієї події Шостенський пороховий завод з 1871 р. почав іменуватися «Михайлівським» [8, 13]. Здійснення заходів, «необходимых для исправления замеченных его Высочеством недостатков» [4, 88], розтягнулося на багато років. До 1862 р. були затверджені нові штати, організовано хімічну лабораторію, побудовано пожежну частину. Відбувались поступові зміни щодо умов виробництва та оплати праці, порядку зберігання пороху. Відповідні заходи були проведені і на інших порохових заводах [4, 92-93; 4, 98].

В цілому упродовж 1849-1869 рр. на Шостенському пороховому заводі було вироблено 691,43 тис. пудів пороху (по роках див. таблицю 4) [4, 80, 105-107].

Отже, з 1771 по 1871 рік для потреб російської армії завод виробив більш ніж 2 млн. пудів димного пороху різних сортів. У 1891 рік цей показник становив 3 млн. пудів [8, 14].

Російсько-японська (1904-1905 рр.), а згодом і Перша світова війни спричинили подальший розвиток заводу. Була створена інженерна база

для постачання виробничих площ паровою, водою, електроенергією. Крім традиційної продукції налагоджується виробництво освітлювальних ракет, піроксилінових шашок. Завод обслуговує потреби Варшавської, Ново-Георгієвської, Ковенської, Лібавської, Дубенської, Квантунської фортечних артилерій, а також полігонів, в тому числі і Порт-Артуру [8, 18].

Таблиця 4

Рік	Обсяги виробництва пороху, тис. пудів	Рік	Обсяги виробництва пороху, тис. пудів
1849	20,5	1860	8,23
1850	20	1861	10
1851	22,7	1862	20,243
1852	20,5	1863	40,126
1853	23,5	1864	58,725
1854	40,965	1865	41,356
1855	134,374	1866	20
1856	52,5	1867	30
1857	52,5	1868	15
1858	19,96	1869	30,212
1859	10,039		

До 1913 р. виробництво пороху на казенних порохових заводах у порівнянні з 1905 р. збільшилось на третину і досягло 225,5 тис. пудів (таблиця 5) [6].

Отже, напередодні Першої світової війни Шостенський пороховий завод став лідером у своїй галузі. В листопаді 1913 р. був наданий кредит для подальшого збільшення виробництва Охтенського заводу до 110 тис. пудів, Казанського – до 90 тис. пудів. Таким чином планувалось довести щорічне загальне виробництво трьох заводів до 290 тис. пудів. [9, 209-210]. При такому плановому завданні казенні порохові заводи працювали, за висловом Е. Барсукова, «на опасном» пределе» [9, 210]. Як покажуть наступні події, ця гонитва в кінцевому результаті обернеться низкою трагічних випадків на виробництві. Жакхливий вибух стався в квітні 1915 р. на Охтенському пороховому заводі. У листі до царя Миколи II від 17.04.1915 р. його дочка Ольга так писала про наслідки цієї події: «Тяжело раненных 82, из них 7 умерло, найдено 97 трупов и не хватает 57 человек. Сгорели совершенно 3 мастерские,

Таблиця 5

Найменування порохових заводів	1905 рік		1910 рік		1911 рік		1913 рік	
	тис. пуд.	%	тис. пуд.	%	тис. пуд.	%	тис. пуд.	%
Шостенський	52,2	30,8	71,1	35,3	44,1	26,36	90,2	40
Казанський	49,4	29,15	60,3	29,9	47,4	28,33	81	35,92
Охтенський	67,9	40,05	70,1	34,8	75,8	45,31	54,3	24,08
Всього:	169,5		201,5		167,3		225,5	

ущерба армії, слава Богу, нет, так как все патроны, снаряды /.../ целы в других складах» [10, 97]. Під час Першої світової війни аналогічна подія сталася і на Шостенському пороховому заводі (це відбулося, ймовірно, влітку 1915 р.). Збереглася фотокартка місцевого фотографа Карпова про поховання на кладовищі загиблих від вибуху. [11, 88].

Перед керівництвом порохових заводів було поставлене завдання щодо посилення безпеки виробництва. За ініціативою директора Шостенського порохового заводу Г.П. Киснемського була здійснена програма дослідного зберігання порохових зарядів [12, 55].

Зрозуміло, що у мирний час не існувало потреби у продукції воєнної промисловості. Напередодні Першої світової війни на заводських складах «випадково» був виявлений запас у 439 тис. пудів пороху. Завдяки цьому при збільшених темпах виробництва вдавалося задовольнити потреби фронту в перші місяці війни [9, 210].

Маючи дані про обсяги виробництва на Шостенському пороховому заводі з 1905 по 1916 рік, дістаємося висновку, що на тлі історичних подій вони різко зростають у 1915-1916 рр. За ці два роки виробництво пороху склало майже половину (47, 95 %) від загальної кількості за попередні 12 років (таблиця) [6].

Таблиця 6

Рік	Виробництво бездимного пороху	
	Обсяги виробництва (тис. пудів)	% до загального виробництва в 1905-1916рр.
1905	52,2	4,77
1906	30,4	2,77
1907	48,6	4,44
1908	39,7	3,63
1909	49,1	4,48
1910	71,1	6,5
1911	44,1	4,03
1912	66,3	6,05
1913	90,2	8,24
1914	77,7	7,1
1915	155,9	14,24
1916	368,8	33,71
1905-1916	1094,1	

Проаналізувавши статистичні дані, можна зробити наступні висновки. Шостенський пороховий завод займав чільне місце в трійці найкрупніших казенних порохових заводів Російської імперії. Частка Шостенського порохового заводу в загальному виробництві пороху на казенних заводах у різні роки коливалась від 25 % до 43 %. Найбільше підвищення виробництва відбувалось саме під час воєнних дій, зокрема, Вітчизняної війни 1812 року, Кримської війни 1853-1856

рр., Російсько-японської війни 1904-1905 років, Першої світової війни. З метою збільшення обсягів виробництва здійснювались не лише заходи по його вдосконаленню, а й проводились «непопулярні» нововведення: збільшення тривалості робочого часу, здійснення робіт в нічний час (при ліхтарях) та взимку (зазвичай виробничий процес відбувався з 1 квітня по 1 листопада). Під час найзапекліших боїв 1812 року, Кримської війни 1853-1856 років саме Шостенський пороховий завод (на відміну від інших казенних порохових заводів) опинився найближчим до театру воєнних дій, що, з одного боку, збільшило попит на продукцію саме цього заводу, а з іншого боку, зменшило час і витрати на доставку пороху для забезпечення потреб армії.

Посилання

1. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедия. // Пороховые заводы. – Спб, 1898. – Т. XXIVa (48).
2. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицером генерального штаба. Черниговская губерния. – СПб, 1865.
3. Історія Української РСР. / ред. колег. О.К. Касименко, В.А. Дядиченко та ін. – К, 1953. – Т. 1.
4. Столетие Шостенского порохового завода (1771 – 1871). – СПб, 1871.
5. Бескровный Л. Отечественная война 1812 года. – М., 1962.
6. Михайлов В.С. Очерки по истории военной промышленности. – М., 1928. / www.opentextn.ru.
7. Струмилин С.Г. Очерки экономической истории России. – М., 1960.
8. Завод и его люди – страницы истории. Шосткинское производственное объединение «Десна» – 220 лет. – Шостка, 1991.
9. Барсуков Е. Артиллерия русской армии (1900-1917 гг.): в 4-х томах. – М., 1949. – Том 2.
10. Августейшие сестры милосердия /Сост. Н.К. Зверева. – М., 2006.
11. Шостка к началу XX века. История в фотографиях / И оживет былое. – Сумы, 2006.
12. Плодистая А.И. Шостка – страницы истории. 1739-1941гг. – Шостка, 2008.
13. 100 лет Казанского порохового завода. Исторические записки / сост. А.С. Глинский – СПб, 1888.
14. Историческое описание Охтенского порохового завода. Период первый (От основания завода до учреждения в нем военного поселения. 1715-1815 гг.) / сост. К.И. Каменев. – СПб, 1891.
15. Историческое описание Охтенского порохового завода. Период второй (1816-1890 гг.) / сост. К.И. Каменев. – СПб, 1894.
16. Спадщина Сівєрщини: збірник історико-краєзнавчих праць. – Шостка, 2010.

Кужельная Е.В. Роль и место Шостенского порохового завода в обеспечении русской армии порохом во время войн конца XVIII – начала XX века

В статье рассказывается о роли и месте Шостенского порохового завода в обеспечении русской армии порохом во время войн конца XVIII - начала XX ст. (Отечественная война 1812 года, Крымская война 1853-1856 годов и другие).

Ключевые слова: порох, селитра, Шостенский пороховой завод, русская армия, военные кампании, Отечественная война 1812 года, Крымская война (1853-1856), Первая мировая война.

Kuzhel'na O.V. Role and place of powder-mill in Shostka in providing of the Russian army a gunpowder during wars of end XVIII – began XX ages

In the article told about a role and place of powder-mill in Shostka in providing of the Russian army a gunpowder during wars of end 18 - began 20 ages (Domestic war 1812 years, Crimean war 1853-1856 years et al).

Key words: gunpowder, saltpetre, Shostka powder-mill, production Russian army, soldiery campaigns, Domestic war 1812 years, Crimean war (1853-1856), First world war.

25.03.2011 р.

УДК 94(477.05): (083.132)

В.М. Погорілий

М.В. ЗАКРЕВСЬКИЙ – АВТОР ПЕРШОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ КИЄВА

У статті розповідається про складний життєвий і науковий шлях видатного українського історика та етнографа М.В. Закревського, що у 1868 р. видав книгу «Описание Киева», яка представляє енциклопедію пам'яток історії Києва. М.В. Закревський був не тільки учнем Київської гімназії, в якій викладав «перший історик та археолог Києва» М.Ф. Берлінський, але й його продовжувачем наукового дослідження історії Києва. М.В. Закревський також займався збиранням українських пісень, дум, прислів'їв.

Ключові слова: М.В. Закревський, М.Ф. Берлінський, пам'ятки історії, топографія, Київська Вища гімназія, учень, учитель, дослідник, книга, Київ, Москва, Санкт-Петербург.

У 2011 р. виповнюється 175 років з виходу першої значної наукової праці українського видатного дослідника пам'яток історії Києва М.В. Закревського (1805-1871) «Очерк истории Киева», що побачила світ у 1836 р. [1]. Але самим значним фундаментальним і неперевершеним до цього часу його науковим дослідженням є двохтомне «Описание Киева» [2]. Над ним М.В.Закревський працював майже 35 років і воно стало настільною книгою для багатьох поколінь дослідників пам'яток історії Києва до сьогоднішнього дня. Його неперевершені мапи історичної реконструкції топографії Києва від X ст. до 1800 р. в якості ілюстрацій неодноразово публікувались у виданнях XX та XXI ст. [3].

Незважаючи на ці праці, незвичайна біографія М.В. Закревського для більшості наших сучасників залишається все ще маловідомою і в багатьох випадках недостатньо дослідженою, хоча їй і присвячено декілька статей [4]. М.В. Закревський, вірогідно, походить із бокових відгалужень давнього козацько-старшинського роду Закревських. Микола Васильович Закревський народився на Подолі в Києві, недалеко від Флорівського монастиря, у 1805 р. У 1811 р. у шість років він пережив страшний пожежу на Подолі. Будинок Закревських згорів, і батько по-

будував землянку, в якій вони жили кілька років. В таких важких умовах батько захворів і невдовзі помер. Внаслідок пожежі Народне училище перевели у «Верхнє місто» і розмістили у Кловському палаці, де воно скоро було реорганізовано у Вищу Київську гімназію. Саме в цій гімназії упродовж 1820-1824 рр. навчався М.В. Закревський. Щоб якось прожити з матір'ю, він з 16 років змушений був заробляти, даючи уроки або проводячи репетиції зі своїми товаришами. Не довчившись півроку, він залишив гімназію і пішов працювати спочатку помічником губернського архітектора у Житомирі, а в 1825-1828 рр., після переїзду до Санкт-Петербургу, працював приватним учителем, переписував листи у різних конторах. У 1828 р. він повернувся до Києва і знову поступив до гімназії, яку закінчив у 1829 р. Того ж року він вступив на юридичний факультет Дерптського (нині Тартуський) університету, але скоро змушений був його покинути через нестачу засобів до існування. У 1831-1834 рр. Микола Васильович працював учителем російської мови у повітовому училищі м. Вейсенштейн (зараз м. Пайде в Естонії), у 1834-1847 рр. – учителем російської мови, історії та географії губернської гімназії в м. Ревель (нині м. Таллін – столиця Естонії). Саме в Ревелі він і випустив свою першу книгу про Київ.

Історія рідного Києва не давала спокою досліднику. У Ревелі не можна було дістати всіх необхідних книжок, тому, пробувши учителем 16 років, він у 1847 р. вийшовши на пенсію, вирушив на декілька днів до Санкт-Петербургу, щоб у Публічній бібліотеці ознайомитись з Остромировим Євангелієм та копіями мозаїк Софії Київської. Після цього дослідник поїхав до Москви, де упродовж трьох років жив за рахунок приватних уроків. Крім того М.В. Закревський у цей час працював наглядачем при пансіоні Рязанської гімназії, кілька місяців навчався в рисувальному та архітектурному класі Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Повернувшись у 1850 р. у Ревель, він перебував там до 1858 р., а потім після смерті дружини продав будинок, остаточно переселився до Москви, маючи намір написати більш об'ємну книгу про історію пам'яток Києва. Він працював коректором при друкарні Московського університету, а з 1863 р. – помічником бібліотекаря Московського публічного музею.

Знайомлячись із складною біографією історика, можна не переставати дивуватись його наполегливості у дослідженні історії Києва, на що він витратив майже все життя. Звідки взялася така несамовита завзятість і відданість ідеї? Про це Микола Васильович писав: «З молодих років зачарувала мене ідея історії міста Києва, збуджена читанням описання Берлінського, яке навіть і тоді видавалось мені дуже коротким». Мова йдеться про книгу М.Ф.Берлінського «Краткое описание Киева», видану у Санкт-Петербурзі у 1820 р. [5]. Більш